

Ю. М. Кочубей

УКРАЇНЬСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА ХХ ст. (Ю. ЛИПА) І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Дивно навіть, що через два століття колоніальної залежності, коли, здавалося, Україна існувала тільки як етнографічно-географічний простір на мапі світу, на початку ХХ ст. Україна почала вимальовуватися як політичний феномен, що став впливати на різного роду геостратегічні конфігурації насамперед в Європі. Про Україну знали в Європі, принаймні, як специфічну частину Російської імперії, вже з часів Карла XII Шведського і Наполеона, який, як відомо, мав певні плани щодо України і Криму. Пізніше, втративши остаточно національну еліту, вона не могла заявити всьому світові про своє існування, не могла скористатися нагодою, коли на європейському континенті буяла “весна народів”. Україну на Заході, не кажучи вже про Росію, сприймали з погордою, як селянську, безперспективну націю в дусі теорій Гегеля і Маркса. Не можна сказати, що зовсім ніхто не вболівав за долю країни, такі були, тут можна назвати провидчі слова Тараса Шевченка та Івана Франка, які ми всі знаємо. Але ці великі люди не мали ніяких засобів, щоб здійснити свої мрії про вільну Україну. На початку ХХ століття Україна опинилася на історичному роздоріжжі, і не було видно шляху, який би її вивів на широке поле свободи і поступу. Тоталітарний режим Москви, як і нацистський, не віщували нічого доброго українцям – ослабленій, розірваній на шматки між чотирма чужими країнами, бездержавній нації. Але були люди, що замислювалися над долею України. Серед них був і доктор Юрій Липа (1900–1944).

У середині 30-х рр. Ю. Липі стало ясно, що зудар двох тоталітарних гегемоністських режимів при будь-чій перемозі волі Україні не принесе, вона може стати тільки ареною руйнувань і людських трагедій. Чужої допомоги очікувати даремно. Він вважав, що порятунок може прийти тільки зсередини, від самих себе, від мобілізації всіх сил, насамперед духовних, щоб вижити і перемогти. Для цього треба, на його думку, пізнати самих себе, своє “Я”, своє минуле, глибини духовності, щоб випростатися і скинути комплекс меншовартості. В усякому разі таким духом

пронизано його книгу, названу “Призначення України”, що вийшла 1938 року у Львові¹. Епіграфом до першої частини взяв він слова англійського письменника Ред’ярда Кіплінга: “Нації проходять, і по них нема й сліду, та історія дає нам нагу причину цього, просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були приготовані”.

Він вказує, що українці насамперед мають самоідентифікуватися як народ, причому великий народ, який по праву займає своє місце на землі, має свою власну і славу історію. Тільки після цього інші народи зможуть ідентифікувати українців і не плутати їх з іншими народами, що має місце, на жаль, і досі.

З його праці випливає, що українці мають орієнтуватися на свої власні сили і ресурси, для чого треба самим для себе відкрити свої можливості як матеріальні, так і духовні. Все це, вважає він, допоможе перебороти комплекс меншовартості. Він вірить у це, бо переконаний, що в глибинах українського етносу таїться велика сила. При цьому він посилається і на трипільську культуру, і на вияви еллінізму, і на “апостольські традиції Києва”. Важливе значення для нього має те, і він це не раз підкреслює, що українці є нацією “органічною”, яка виникла й укоренилася на своїй власній території, а не є “совецькою мішаниною” чи “американським конгломератом”. Вона має традиції і “відпорність”. “Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним – це одна з найвагоміших земель світу. Це значіння України тільки зросте в сучасному”², – стверджує він.

Слід відзначити, що Ю. Липа виступає критиком тоталітаризму, для нього це – “пониження чужого”, “стиль маршових колон”, “диктат” (як характер і засіб управління в СРСР), розвінчує якраз тоді вихваловану кон’юнктуру яфетичну “теорію” академіка Марра. Ю. Липа засуджує і відкидає всі, як він вважає, накинени українцям ідеї: слов’янофільство, російський соціалізм, комунізм, євразійство та ін.; треба, на його думку, породжувати свої, українські “генеральні ідеї”, для чого треба сягати до глибин українського духу. Це стосується й ідей щодо історії. Він пише: “...коли для здобуття одності з недавньою історією не треба

¹ Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.

² Липа Ю. Далі цитую за доступнішим виданням: Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – К.: МАУП, 2007. – Том I. – С. 144.

посередників, то для одності з давніми віками треба істориків із суцільними переживаннями історії. Тоді виросте велика історія. Лишень треба визволитись. Треба визволитися від змови істориків. Легко на війні вогнем бити в позиції ворога, тяжче вгадувати чужі пропагандистські й провокаторські посуви в українському житті, але річ незмірно тяжча дослідити, хто і як, чому і де затроїв українців чужим історизмом”³. Він вважав нищення самотності українців, зокрема Москвою, знищенням народу. Закликав до єдності, солідарності, ставати самими собою, відкидати всяке “обезличення”. Вже в цій, історіософській у багатому чому, праці при завершенні він висловлює свої геополітичні погляди. Заявляє, що вісь Схід-Захід є найшкідливішою для українців, бо рухаючись на Схід через Росію, ми відриваємося від своєї бази і станемо тільки попихачами для сильніших. Він вважає, що “тільки вісь Південь-Північ є віссю українських земель”, і тому “геополітично беручи, для української державності потрібні є принаймні Чорне море і верхів’я Дніпра, в усякому разі, завжди південно-північна вісь”⁴. Це є не що інше, як “Шлях із варяг у греки”. Значення цього шляху добре розуміють у Москві, і тому спроби української дипломатії вибудувати Чорноморсько-Балтійську структуру співробітництва ніяк не можуть реалізуватися. Зате Росія вже розробляє явно конкурентний проект використання транзитних шляхів через Волгу і Каспій⁵.

Але Ю. Липа не зупинився на цьому трактаті. Ситуація у світі змінювалася дуже швидко: в 1939 р. вибухнула Друга світова війна, коли в боротьбу вступили великі потуги. Україна перебувала у складній ситуації: передбачливі люди розуміли, що війна її не омине. Але разом із тим десь у даліні зажеврили вогники надій, що Україна отримає шанс відновити свою державність. І в 1940 році у Варшаві на правах рукопису з’являється нова праця Ю. Липи – “Чорноморська доктрина”⁶. Це була глибока розробка ідей М. С. Грушевського.

³ Липа Ю. Далі цитую за доступнішим виданням: Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – К.: МАУП, 2007. – Том I. – С. 298.

⁴ Липа Ю. Далі цитую за доступнішим виданням: Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – К.: МАУП, 2007. – Том I. – С. 310, 312.

⁵ Касаткин Д. Диалог цивилизаций – императив XXI века // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 5 (538). – С. 65.

⁶ Липа Ю. Чорноморська доктрина. – 3-е вид. – Женева, 1947.

У 1918 році, коли після революції в Росії, що змела царську імперію, перед Україною реально з'явилася можливість стати незалежною, суверенною державою, Михайло Грушевський (1866–1934) написав трактат під назвою “На порозі Нової України”. Складався він із кількох есе, серед яких було й есе “Орієнтація чорноморська” і його нібито продовження – есе “Нові перспективи”. Це – по суті, виклад геополітичної доктрини, яка мала б служити дороговказом при розробці зовнішньої політики Української держави, яка тоді ставала на ноги. Доктрина М. Грушевського не була штучною конструкцією, плодом абстрактного теоретизування, вона базувалася на об'єктивних законах геополітики і глибокому знанні української історії. На той час він вже був одним із найвидатніших слов'янських істориків. (До цього у 1914 році у Львові з'явилася друга частина “Короткої географії України”, що мала підзаголовок “Антропогеографія”. У ній молодий професор Степан Рудницький (1877–1937) розглядає (поки що теоретично) Чорне море фактично з погляду геополітики, ставлячи його в центр своєї візії майбутнього України).

Таким чином, Чорне море ввійшло в коло тем, які опинилися в полі зору української політичної еліти. Тож першим, хто розробив геополітичну доктрину для України з урахуванням такого чинника, як Чорне море, був, як бачимо, саме Михайло Грушевський у згаданих есе. В її основу покладено насамперед інтереси Української держави, збереження і зміцнення її незалежності.

Вчений відзначає, що “історичні умови життя орієнтували Україну на Захід”, а “географічні орієнтували і орієнтують на Південь, на Чорне море...”. І далі зазначає: “На полудні Чорне море тісно зв'язувало наше узбережжя з малоазіатським, а через нього з сферами старих культур – месопотамської, єгипетської, егейської... Чорне море не ділило, а зв'язувало узбережні краї”⁷. Він розумів об'єктивну цивілізаційну належність України до Заходу, закликав учитися на Заході, насамперед у Німеччині і США. Разом із тим зазначав: “Але коли школою для нас мусять бути сі краї західної культури, полем нашої діяльності, нашої власної творчості повинні бути краї, які, подібно як і Україна, вирости у впливах чи зв'язках східної культури – краї в сфері нашої чорноморської орієнтації, об'єднані Чорним морем як

⁷ Великий українець. – К., 1992. – С. 147.

центром комунікації й різнорідних культурних і політичних взаємин”⁸.

Питання “чорноморської орієнтації” України знову широко підіймав у своїх працях відразу після закінчення Першої світової війни, коли, здавалося, Україна втратила всі шанси стати незалежною соборною державою, проф. С. Рудницький.

Його праця “Українська справа зі становища політичної географії”⁹, опублікована у Відні 1923 року, показала значення Чорного моря для розвитку нашої країни в історичному розрізі і накреслила певні віхи для майбутнього.

Робив спроби розглядати Україну та її економіку з точки зору геополітики, тобто, беручи до уваги її історичну й географічну специфіку стосовно країн Близького Сходу, особливо Туреччини, проф. А. С. Синявський (1866–1951). У цьому зв’язку непримітне значення має його стаття “УСРР та Близький Схід в світлі геополітики. (Проблема торговельних зв’язків)”, що була опублікована в журналі “Східний світ” у 1928 році¹⁰. У цій праці вчений, подібно до С. Рудницького, детально розглядає географічне становище України в динаміці історичного розвитку, але вже з урахуванням тогочасних реалій, розкриваючи значення території нашої держави як транзитної, а також достатньо індустріально розвиненої країни регіону.

Як бачимо, Ю. Липа мав попередників і однодумців, до яких можна додати Л. Биковського, В. Дубровського. Своє розуміння і зміст своєї “чорноморської доктрини” він виклав у коротенькому вступному слові, названому ним “Дефініція”. Це було його credo. Він проголошував (цитуюмо в трохи скороченому вигляді): “Чорне море мусить належати до чорноморських народів... Вони творять разом з ним економічну й духову одність. Чорноморський простір – це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країв з огляду на її простір, багатства й енергію людності. В цих словах є зміст чорноморської доктрини, призначеної для послуг українській закордонній політиці”¹¹.

⁸ Великий українець. – К., 1992. – С. 148.

⁹ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Відень, 1923.

¹⁰ Синявський А. Вибрані праці. – К., 1993. – С. 194, 195.

¹¹ Липа Ю. Згадана праця. – Т. 2. – С. 10.

Слід звернути увагу на слова про те, що його доктрина призначена “для послуг українській закордонній політиці”.

Ця книга – не тільки теоретичне обґрунтування його позиції щодо значення басейну Чорного моря для долі України, її незалежності й процвітання, а й цілий ряд далекоглядних положень, які й сьогодні, на нашу думку, є дійсними. Це – про необхідність єдності всіх причорноморських держав, бо разом вони будуть являти силу, про важливість Криму, Дунаю і Білорусі для нормального розвитку України і всього чорноморського простору. На с. 9 свого трактату він стверджує: “Ключ українського чорноморського склепіння – Білорусь є тим самим для територіальної сили України, чим для морської незалежності – Таврида”. І далі: “В найглибшому інтересі України була й буде дуже чесна й дуже зичлива політика щодо білорусинів”¹².

На думку Ю. Липи, “в інтересі всіх чорноморських народів є одність (єдність) Кавказу”¹³, і Україна має відігравати певну роль у налагодженні співробітництва між кавказькими народами. Тут доречно згадати ГУУАМ і ОЧЕС, в яких Україна в своїх безпекових, політичних і економічних інтересах мусила б відігравати набагато активнішу роль. Виходячи з того, що Чорне море, як і Середземне, є, по суті, закритими морями, і тому контроль над чорноморськими протоками ще не забезпечує вихід у широкий світ, тож, на його переконання, слід думати про забезпечення зв’язку з океаном через Іранське нагір’я, виступаючи разом із кавказькими державами¹⁴.

Уважно проаналізувавши обстановку в Південно-Східній Європі, на Балканах вчений приходить до висновку, що ці країни мають згуртуватися, насамперед економічно, щоб протистояти експансії потужних держав. Загроза самому існуванню менших держав (пам’ятаймо, що це написано 1940 року!) спонукає їх до об’єднання. Особливу роль, на його думку, має виконати Україна, зиніціювавши створення Союзу чорноморських держав. Ю. Липа пише: “Ініціатива України в зближенні чорноморських держав для економічної і політичної співпраці впливає вже з її географічного положення й характеру її людності... Чорноморська

¹² Липа Ю. Згадана праця. – Т. 2. – С. 19.

¹³ Липа Ю. Згадана праця. – Т. 2. – С. 48.

¹⁴ Липа Ю. Згадана праця. – Т. 2. – С. 60–63.

доктрина одності Чорноморських держав і першого місця в них України, це доктрина розвою і наступу”¹⁵.

У “Послів’ї” Ю. Липа висуває далекоглядні й сміливі завдання для Української держави: «В “Чорноморській доктрині” подаємо тези зовнішньої політики: а) розбудова митного союзу, згл./ядно/ конфедерації чорноморських держав; б) перенесення православного патріархату з Царгорода в Україну; в) піднесення великодержавності України в промислі, торгівлі й закордонній політиці»¹⁶.

Третя його велика праця з питань геополітики з’явилася 1941 року. Називалася вона “Розподіл Росії”¹⁷. Назва, звичайно, лякає імпер-шовіністів. Хоча в ній автор досить прихильно ставиться до російського народу, бажає йому добра і щастя, але не підтримує політику московського експансіонізму, яка, на його думку, знищує сам російський народ, не даючи йому змоги збудувати свою процвітаючу національну державу.

Хоча й минуло багато часу з дня появи його праць, вони й досі не втратили свого значення, як і праці його попередників. Коли нам підсовують різного роду спокусливі “ідеї”: слов’янського братства, спільної історичної долі, євразійства і неоевразійства, Європи-2, ліберальної імперії, як і різного роду “конфігурації” типу СЕП, то всім, а особливо керівникам держави і відповідальним за зовнішню політику України, слід пам’ятати, що й у нас є своя “теоретична база”, і до неї треба звертатися, бо попередники, в усякому разі, виходили у своїх зовнішньополітичних розробках із національних інтересів, які не зникають і в епоху глобалізації. Продовжують діяти і фундаментальні закони геополітики – “константи”, які нікуди не зникають, якщо “перемінні” можуть і змінюватися.

Слід думати про майбутнє, готуватися до нього, до чого закликав Юрій Липа. Він дав нам чудовий приклад того, що за всяких обставин, навіть найважчих, треба мислити масштабно і перспективно, маючи за дороговказ лише інтереси своєї країни.

Сьогодні зовнішню політику Української держави важко назвати успішною: частина її території анексована, інша частина –

¹⁵ Липа Ю. Згадана праця. – Т. 2. – С. 98.

¹⁶ Липа Ю. Згадана праця. – Т. 2. – С. 153.

¹⁷ Липа Ю. Розподіл Росії. – Варшава, 1941.

окупована, і там йде війна (хоч як би її не назвали, там гинуть люди, наші громадяни, руйнується господарство, створене довгими роками важкої праці нашого народу), наше міжнародне становище крихке і непевне. А де наша геополітична думка? За довгі роки колоніального режиму суверенно мислити розучилися. Весь час борсаємося між орієнтаціями, то Схід, то Захід. Потім з'являється “спасенна” ідея багатовекторності чи позаблоковості, але вони не гарантують безпеки для нашої держави. Про це свідчить хоча б Будапештський меморандум, який чомусь вважали договором.

Події останніх двох років мають нас чомусь навчити. На нашу думку, нам слід насамперед взяти на озброєння напрацювання наших попередників із минулого, проштудіювати їх і створити свою власну доктрину на основі наших геополітичних “констант”, у наших національних інтересах, щоб бути готовими зустріти з впевненістю різні загрози і виклики, які виникають у наш буремний час.